

DUBLIN İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE ÜRETİMDEN
TÜKETİME ENDÜSTRİ YAPILARINihan KONAK¹

Araştırma Makalesi

Yazar Bilgileri

¹Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Programı
nihankonak@gmail.com
0000-0001-6867-8158
Sorumlu Yazar

Geliş: 08.12.2023
Kabul: 04.03.2024

Atıf için:

Konak, N. (2024). Dublin İlkeleri çerçevesinde üretimden tüketime endüstri yapıları, *Mekansal Araştırmalar Dergisi*, 2(1):25-42.

Özet

Üretimde makineleşmeyi başlatan Endüstri Devrimi, pek çok açıdan insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Kullanılan makinelerin boyut ve özellikleri doğrultusunda inşa edilen endüstri yapıları, kentleşme sürecine de yön vermişler ve zamanla, çeşitli sebeplerle atıl durumda kalıp terk edilmişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla, işlevsiz kalan endüstri yapıları yeniden değerlendirilmek istenmiş ve 'koruma' fikrinin değer kazanmasıyla, kültürel mirasın bir parçası olarak 'endüstriyel miras' kavramı geliştirilmiştir. Bu noktada; yeniden işlevlendirme yöntemi, endüstri mirası yapıları koruyup varlıklarını sürdürme açısından uygun bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada temel başvuru kaynağı olarak; Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Endüstri Mirasının Korunması Uluslararası Komitesi (TICCIH) tarafından 2011 yılında kabul edilen, endüstri mirasının belgelenmesi ve korunması adına imzalanan *Dublin İlkeleri* seçilmiştir. İlk işlevleri üretim yapıları olup, yeni işlevleri ile günümüz tüketim anlayışına hizmet eden yeniden işlevlendirilmiş örnek endüstri mirası yapıları, *Dublin İlkeleri* metninden yapılan çıkarımlar doğrultusunda çözümlenip değerlendirilmiştir. Bilimsel araştırma yöntemlerinden, nicel araştırma tekniği olan tarama yöntemine dayanan bu çalışmanın amacı; yeniden işlevlendirme yaklaşımı ile 'üretim' ekseninden 'tüketim' eksenine kaymış olan endüstri yapılarında endüstriyel miras değerinin, *Dublin İlkeleri* ile ne derece örtüştüğünü ölçebilmek ve bu konuya dair genel bir yaklaşım ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri yapıları, endüstri mirası, yeniden işlevlendirme, Dublin ilkeleri

INDUSTRIAL STRUCTURES FROM PRODUCTION TO CONSUMPTION
WITHIN THE FRAMEWORK OF DUBLIN PRINCIPLES

Abstract

The Industrial Revolution, which initiated mechanization in production, is one of the turning points in human history. Industrial buildings were built in accordance with the dimensions and features of the machines used and these structures also guided the urbanization process. Industrial buildings have become idle and abandoned over time for various reasons. As of the second half of the 20th century, dysfunctional industrial structures were sought to be re-evaluated. During this period, the idea of 'protection' rapidly gained value. Thus, the concept of 'industrial heritage' was developed as part of cultural heritage. The 're-functioning method' has become a suitable method for preserving industrial heritage structures and maintaining their existence. The main reference source for this product is the '*Dublin Principles*' which was accepted by ICOMOS and TICCIH in 2011 and signed for the documentation and protection of industrial heritage. The initial functions of the selected exemplary industrial heritage structures are production-oriented. Today, they serve the concept of consumption with their new functions. Selected example structures; It was evaluated in line with the inferences made from the *Dublin Principles* text. This research is conducted by literature review which is a quantitative research technique among scientific research methods. The aim of this study is to measure with the re-functional approach of overlapping principles with the industrial heritage value in industrial buildings that have shifted from the 'production' axis to the 'consumption' axis according to *Dublin Principles* approach. Additionally, it was intended to present a general approach to this case.

Keywords: Industrial buildings, industrial heritage, re-functionalisation, Dublin principles

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinde; ekonomik yapıyı kökünden değiştiren, toplumsal yaşamın her alanını etkileyen iki önemli olaydan söz edilmektedir: Bunlardan birincisi; Mezopotamya’da ortaya çıkıp sonrasında farklı tarihlerde farklı yerlerde gerçekteşen ‘tarım’ devrimi, ikincisi ise, 18. yüzyılın sonlarına doğru kendini belli eden ‘endüstri’ devrimi olmuştur (Uçar, 2013).

Tarih boyunca insanoğlu; yaşamını idame ettirebilmek için, hemen her alanda üretim yapmak zorunda kalmış ve bu üretim sonucu ortaya çıkan ürünleri kullanmıştır. Bu doğrultuda; insan olmanın bir güdüsü olan ‘üretme’ ihtiyacı, toplumların gelişerek var oluşlarını sürdürmelerini sağlamıştır. İnsanın beden gücü ile beyin gücünün birleşerek çeşitli ürünler meydana getirmesi eylemi olan ‘üretim’; araç ve gereçlerin insan kontrolünden çıkıp, makineleşmesiyle birlikte ‘sanayi’ ya da bir diğer adıyla ‘endüstri’ tanımıyla anılır olmuştur (Emre, 2008). Üretimin makineleşmesi, daha genel bir ifadeyle ‘endüstrileşme’ süreci; el ile yapılan üretimin, organik olmayan çeşitli güç kaynakları ile makineye devredilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum; mimarlık alanına, üretim yapılan yapıların ‘fabrikalaşması’ olarak tezahür etmiştir. Endüstri yapıları; her çeşit ürünün yapıldığı fabrika, işleme, montaj, karıştırma, temizleme, yıkama, paketleme, depolama, dağıtım ve onarım gibi işlemlere mahsus bina ve yapılardır (Ayaz, 2017). Elbette endüstri yapıları, yalnızca fabrika binaları ile sınırlı değildir. Yapılan literatür taramasında, endüstri yapılarının türlerinin belirlenmesine dair farklı sınıflandırmalar yapıldığı görölmüştür. Ülkelerin endüstrileşme süreçlerinin ve barındırdıkları sanayi kollarının farklı olması, her ülkenin kendine özgü niteliklerinin olması gibi sebepler, endüstri yapılarının sınıflandırılmasını çeşitlendirmiştir. Mamul üreten tüm üretim yapıları, üretilen ürünlerin depolandığı yapılar, üretime hizmet eden ulaşım yapıları, üretim yapılarına destek yapılar gibi yapı ve yapı gruplarının tümü endüstri yapısı olma özelliği taşımaktadır.

Endüstri Devrimi ile birlikte başlayan süreçte; endüstri yapıları, genellikle kent merkezlerine veya su kıyılarına kurulmuş ve kentlerin gelişim süreçlerinin önemli birer parçası olmuşlardır. Mimari ve mekânsal özellikleri açısından bakıldığında; endüstri yapıları, üretim biçimine uygun şekilde ve işleve yönelik olarak inşa edilmişlerdir. Geniş açıklıklı, yüksek tavanlı, yatayda genişlemeye müsait, gün ışığından en yüksek seviyede yararlanmayı amaçlayan –özellikle fabrikalarda sık pencereci cephelere sahip- estetik kaygının az olduğu, ihtişamdan uzak yapılar olarak nitelendirilebilmektedir. Endüstri yapıları, birer mimari ve mühendislik yapıları olmalarının yanı sıra; aynı zamanda toplumların belirli dönemlerindeki üretim tarihini, teknolojisini, sosyal, ekonomik ve politik yapısını yansıtıci özelliklere de sahiptirler (Özen & Sert, 2006).

Endüstri Devrimi sonrasında, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren; kent yaşamında meydana gelen değişim ve dönüşümler sonucu, endüstri uygarlıklarının ortaya koyduğu değerler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve tüm miras öğelerinde olduğu gibi ‘koruma’ fikri ile ortaya çıkan ‘endüstriyel miras’ kavramı kuvvetli bir şekilde anılmaya başlanmıştır. Koruma eylemi; uluslararası belirli standartlara uygun şekilde, farklı disiplinlerden gelen uzman kişilerin oluşturdukları çeşitli yöntemlerle sürdürülmesi gerekli olan, son derece önemli bir eylemdir (Balcı, Kuban, Çiftçi, 2022). Kültürel mirasın bir parçası olarak gelişen endüstriyel mirasın tanım ve kapsamı hakkında tartışmalar uzun süre devam etmiş olsa da; bu ifade daha çok, Endüstri Devrimi sonrası yapılan yapılara işaret etmektedir. Fonksiyonlarda ‘ekonomi’ ve market piyasalarında ‘üretim’ şekillerinde görölen değişiklikler sonucu; endüstri yapıları, modası geçmiş kullanılmayan yapılar hâline dönüşmeye yüz tutmuştur (Piran, 2016). Fabrika, antrepo, depo gibi endüstri yapılarının sahip oldukları basit formlar, serbest alanlar, geniş açıklığa sahip mekânlar ve açıkça sergiledikleri mimari yapısal özellikleri ile çevresel özellikleri, bu tip yapıların yeniden değerlendirilmeleri gerektiğini düşündürmeye başlamıştır. Bu noktada; zamanla işlevini yitiren endüstri yapıları için, ‘yeniden işlevlendirme’ uygun bir koruma yöntemi olarak kabul görmüştür. Bir yapının kullanımıyla ilgili olarak öncelikle istenen, yapının özgün işlevini sürdürmesi olsa da; bunun mümkün olmadığı durumlarda, yeniden işlevlendirme ile yapıyı kullanmaya devam edebilmek son derece önemlidir. Bu bakış açısıyla; çeşitli sebeplerle özgün işlevlerini yitirmiş, atıl durumda kalmış endüstri yapıları müze, kültür/sanat merkezi, eğitim yapısı, konut, ofis, restoran ve daha başka yeni işlevlerle, varlıklarını sürdürmeye başlamıştır.

Endüstri yapılarının inşa edilmelerinden itibaren başlayıp, ‘endüstriyel miras’ değeri kazanarak yeniden işlevlendirilmelerine kadar geçen süreç, aşağıda şekil 1’de gösterilmiştir. Buna göre; Endüstri Devrimi ile üretimde makineleşmenin başlaması, sürece uygun yeni yapıların inşa edilmesi ihtiyacını doğurmuş ve farklı amaçlara hizmet eden endüstri yapılarının üretimi başlamıştır. Geçen zamanla ve çeşitli sebeplerle, üretilen endüstri yapıları terk edilip atıl durumda bırakılmış ve bu durum mimarlık çevrelerince tartışmaya açılmıştır. Kültürel mirasa bağlı olarak gelişen ‘endüstriyel miras’ kavramı ile birlikte endüstri yapılarının değeri anlaşılıp onları koruma fikri ortaya çıkmış, bunun için yeniden işlevlendirme yöntemi uygun görölmüş ve böylece pek çok endüstri yapısı tekrar kullanıma hazır hale getirilerek toplumsal hayata katılmıştır.

Şekil 1. Endüstri yapılarının dönüşüm süreci (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Yeniden işlevlendirilerek kullanıma açılan endüstri yapılarında en sık tercih edilen yeni işlevler olarak müze yapıları ile eğitim yapıları ön plana çıkmakla birlikte, bunlardan başka pek çok farklı kullanım biçimine uygun şekilde yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası örneği bulunmaktadır. Yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının pek çoğu; toplumsal kullanıma açık, kamu yararı sağlayan dönüşüm projelerinin birer parçası olmuşlardır.

Endüstriyel miras kavramının oluşması, görece yeni/yakın zamanlı olduğundan; daha evvel, korunacak değerleri ve değerlendirme ölçütlerini belirlemedeki temel ayırım, söz konusu kültür varlığının ‘taşınır’ veya ‘taşınmaz’ olduğunu belirleme şeklinde olmuştur. Taşınabilen kültür varlıkları; hareket ettirilebilen, bir yere fiziksel olarak bağlı olmayan resim, heykel, el yazmaları, ikonalar, seramik-cam-çini objeler ve benzeri eserler gibi tüm ürünleri kapsamaktadır. Taşınamayan kültür varlıkları ise; sitler, anıtlar, külliyeleler, çevresel değerler ve benzeri eserler şeklinde sıralanmaktadır. Endüstri yapılarının miras değeri kazanması süreci, taşınamayan kültür varlıklarının bir parçası olarak kabul edilmesiyle başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan yıkım sonrası ‘koruma’ fikri daha değerli hâle gelmiş, aidiyet ve kimlik duyguları gibi haklı sebepler doğrultusunda yıkılan kentleri yeniden kurma girişimleri ortaya çıkmış ve savaş bittikten on yıl kadar sonra tüm bu sürecin etkileriyle, 1964 yılında ‘II. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenler Kongresi’ düzenlenmiştir. Bu kongrenin en önemli ürünlerinden biri ‘Venedik Tüzüğü’ olup, kongre sonrasında ciddi açılımlar gerçekleştirilmeye başlanmış ve ICOMOS (International Council on Monuments and Sites / Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) adında bir konsey kurulmuştur. Venedik Tüzüğü, ‘anıt’ kavramını geliştirirken, ‘kültürel miras’ ifadesini kullanan ilk yasal belge ise UNESCO’nun (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) 1972 tarihli “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Konvansiyonu” sözleşmesi olmuştur.

Kültürel mirasa bağlı olarak gelişimi hız kazanan ‘endüstriyel miras’ konusunda, ilk uluslararası başvuru kaynağı olarak 2003 tarihli “Nizhny Tagil Tüzüğü” kabul edilmektedir. ICOMOS’un; endüstri mirası sitleri, yapıları, alanları ve peyzajları korumak için, TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage / Endüstriyel Mirasın Korunması Uluslararası Komitesi) ile birlikte kabul ettiği ilkeler ise “Dublin İlkeleri” olarak anılmaktadır.

Bu çalışmanın temel başvuru kaynağı, ‘Dublin İlkeleri’ olarak belirlenmiş, Dublin İlkeleri metni üzerinden belli çıkarımlar yapılmış ve seçilen örnek endüstri mirası yapıları, bu ilkeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın ortaya çıkış sürecinde; ‘üretim’ eylemi ile var olmuş endüstri yapılarının yeni işlevleri ile -tam zıttı şekilde- ‘tüketim’ odaklı yapılar/mekânlara dönüşümüyle ortaya çıkan sonuç ürünlerin ‘endüstriyel miras’ değerinden uzaklaşmış olabileceği fikri, bir problem olarak kabul edilmiş ve bu durum, çalışmanın temel konusunu oluşturmuştur. Belirtmek gerekir ki; bir üretim yapısının tüketim yapısına dönüşmesi, toplumsal-ekonomik-sosyolojik vb. pek çok farklı boyutta araştırılabilecek bir olgu olup, bu çalışmada ‘endüstriyel miras’ olarak mimarlık disiplini tarafı konu edilmiştir. Örnek olarak; alışveriş merkezi, restoran ve otel olmak üzere; tüketim alışkanlığına hizmet eden üç farklı amaca yönelik yeniden işlevlendirilmiş birer adet endüstri mirası yapısı seçilmiş ve örnekler, bu üç işlev ile sınırlandırılmıştır. Örnek sayısı sınırlı tutulduğundan; benzer özellikler ile yeniden işlevlendirilmiş tüm endüstri mirası yapılarını kapsayacak bütüncül bir sonuçtan bahsetmek mümkün olmasa da,

konuya dair genel bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma kapsamında; endüstri mirası yapıların yeniden işlevlendirilmesi konusuna dair analitik bir yaklaşımda bulunulup, seçilen örnek yapılar üzerinden bir analiz ve değerlendirme sunulmuştur. İncelenen örnek dönüşüm projeleri, *Dublin İlkeleri* çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın bilimsel araştırma sürecinin akış diyagramı, aşağıda Şekil 2’de gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

Şekil 2. Bilimsel araştırma süreci akış diyagramı (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Çalışmanın temeli; bilimsel araştırma yöntemlerinden nicel araştırma tekniği olan tarama (survey) yöntemine dayanmaktadır. Çalışmanın araştırma metodolojisi, şu şekilde kurulmuştur:

1. Adım: Araştırma konusunun tanımlanması ve araştırma sorusunun belirlenmesi.
2. Adım: Araştırma kriterlerinin oluşturulması ve sınırlılıkların belirlenmesi.
3. Adım: Örnek yapıların seçilmesi.
4. Adım: Yapıların analiz edilip, değerlendirilmesi.

Buna göre; bu çalışma için adımlar aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir:

1. Adım:

Araştırma konusunu belirlemede ilk karar; ‘endüstri mirası yapıları’ üzerine çalışmak olmuştur. Öncelikli literatür araştırması; ‘endüstri mirası’ kavramı üzerine gerçekleştirilmiş ve bir yapının, endüstri mirası değeri kazanması süreci araştırılmıştır. Koruma fikri ile ortaya çıkan endüstriyel miras kavramının oluşma sürecindeki önemli dönüm noktaları belirlenmiş ve sürecin en önemli ürünlerinden biri olan *Dublin İlkeleri*, sonuç değerlendirmesinin temel dayanak metni olarak seçilmiştir. Yeniden işlevlendirme yöntemi ile varlıklarını sürdüren endüstri mirası yapılarına dair yapılan literatür taramasında, pek çok farklı yeni işlev tercihi olduğu görülmüştür. Yeniden işlevlendirilen yapılarda, büyük oranda kamu yararı gözetilmesine rağmen, günümüz ‘tüketim kültürü’ ne hizmet eden yeni işlevler de yer almaktadır. Bu bağlamda; yeniden işlevlendirme yaklaşımıyla, ‘üretim’ ekseninden ‘tüketim’ eksenine kaymış olan endüstri yapıları, araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma sorusu; “*Yeni işlevleri ile ‘tüketim’ odaklı mekânlar haline dönüşmüş yapılar, ‘endüstriyel miras’ değerini ne derece taşımaktadır?*” olarak belirlenmiştir.

2. Adım:

Araştırma kriterleri arasında; incelenen yayın türlerini ve yıl aralığını belirleme ile hangi akademik arama platformlarının kullanıldığı hususları yer almaktadır. Buna göre; incelenen yayınlar son yirmi yıl içerisinde yayınlanmış makale ve tezlerle sınırlandırılmış, daha eski çalışmalar kaynak olarak kullanılmamıştır. İncelenen tezlerin tümü; Türkiye’de yayınlanmış olup, *YÖK Ulusal Tez Merkezi* veri havuzunda yer almaktadır. Makale taramaları ise; *Google Scholar* ile *Research Gate* akademik arama ve yayın platformlarından yararlanılarak yapılmıştır. Çalışmanın en önemli sınırlılıklarından biri; incelenen örneklerde ‘hangi’ yeni işleve sahip endüstri mirası yapılarının, tercih edileceği konusudur. Çalışmanın başlığında ‘*üretimden tüketime*’ ifadesi ile açıkça belirtildiği gibi; ‘üretim’ odaklı toplumların doğurduğu endüstri yapılarının, yeni işlevleri ile ‘tüketim’ odaklı toplumlara hizmet ettiği örneklerde karar kılınmıştır. Bu noktada özellikle belirtmek gerekir ki; ‘tüketim’ kelimesi

ile işaret edilmek istenen, belirli bir ödeme yapılarak hizmet alınan mekânlardır. Bu nedenle, yeniden işlevlendirme ile 'eğitim yapısı' ya da 'müze' işlevi edinmiş yapılar belirlenen sınırın dışında tutulmuştur.

3.Adım:

Araştırma dâhilinde, üç adet endüstriyel dönüşüm projesi incelenmiş ve analiz edilmiştir. Seçilen yapıların tümü Avrupa kıtasında, sırasıyla; İngiltere, Hollanda ve İspanya'da yer almaktadır. Bilindiği gibi Endüstri Devrimi 18. yüzyılda İngiltere'de başlamış ve uzun bir zaman dilimine yayılarak, öncelikle Avrupa kıtası üzerinde etkili olmuştur. Endüstri Devrimi öncesinde, Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal düzeninde önemli değişikliklere yol açan olayların yaşanmış olması (Rönesans, deniz aşırı ticaretin gelişmesi, burjuva sınıfının ortaya çıkması gibi) devrimin merkezinin bu bölge olmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada seçilen örnek projeler; Endüstri Devrimi'nin merkez noktası ile en etkili olduğu kıta üzerinde yer alan projeler arasından seçilmiştir. Seçilen yapılardan ikisinin ilk işlevi fabrika, birinin ilk işlevi depo yapısıdır.

4.Adım:

Çalışmanın son adımı; seçilen örnek endüstriyel dönüşüm projelerinin incelenip değerlendirilmesi olmuştur. 2011 yılında *ICOMOS* ve *TICCIH* tarafından ortaklaşa kabul edilen *Dublin İlkeleri* metni incelenmiş ve bu metinden yedi adet madde çıkarılmıştır. Sırasıyla; endüstri mirası olma, endüstri mirası olarak bir anlam taşıma, bulunduğu bölgeye katkı sağlama, ilk işlevine dair bilgi verme, disiplinler arası çalışma barındırma, yapılan müdahalelerin geri dönülebilir olması ve bünyesinde bilgilendirme donatılarına yer verme olarak belirlenen bu maddeler ile yapılan endüstriyel dönüşüm projelerinin ne derece başarılı olduklarına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler, puanlama sistemi ile tablolştırılmıştır.

Çalışmanın amacı; yeniden işlevlendirme yaklaşımı ile varlıklarını sürdürmeye devam eden seçili örnek yapıları inceleyip, endüstriyel miras değerinin, *Dublin İlkeleri* ile ne derece örtüştüğünü ölçebilmek ve endüstri mirası yapılarını koruma konusuna dair genel bir yaklaşım ortaya koyabilmektir. Belirlenen yöntem sayesinde; endüstriyel dönüşüm projelerinin ne ölçüde başarılı olduğu, daha objektif bir tutum ile değerlendirilebilmiş ve daha geçerli sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular ve *Dublin İlkeleri* metnindeki ifadeler/açıklamalara/tanımlara göre yapılan sonuç değerlendirmesi; özne bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, genel kabul edilebilir düzeydedir ve geliştirilmeye açık olduğu kabul edilmiştir.

2. DUBLİN İLKELERİ

ICOMOS'un (*International Council on Monuments and Sites / Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi*), 28 Kasım 2011'de yapılan *17. Genel Kurulu*'nda kabul edilen *ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri* yani *Dublin İlkeleri*; dünya üzerindeki toplumların mirasının bir parçası olan endüstri mirasının özel niteliğini ve çağdaş, ekonomik, yasal, kültürel ve çevresel konularla ilişkisini, karşı karşıya olduğu tehditleri göz önüne alan ve endüstri mirasının belgelenmesine, korunmasına, konservasyonuna, değerinin anlaşılmasına yardımcı olacak ilkeler olup, aynı zamanda destek ve işbirlikleri için açık bir çağrı niteliğindedir (*Dublin İlkeleri*, URL-1). *ICOMOS Türkiye*'nin resmi web sitesinde Türkçe çevirisinin yer aldığı *Dublin İlkeleri*, en genel ifadeyle; endüstri mirası sitlerinin, yapılarının, alanlarının, peyzajlarının korunmasına katkı sağlamak amacıyla yayınlanmış bir metin olarak tanımlanabilir. Tanım ve bilgilendirmenin haricinde dört ana başlığa ayrılmış olan bu ilkeler, toplam 12 maddeden oluşmaktadır (*Dublin İlkeleri*, URL-1).

Dublin İlkeleri metni; endüstri mirasının belgelenmesine, korunmasına, konservasyonuna, değerinin anlaşılmasına yardımcı olmak üzere imzalanmıştır (Arabulan & Demirel, 2023). Metinde; öncelikle, endüstriyel miras kavramını geliştirme hususunda daha evvel yapılan çalışmalar tanıtılmış ve tarihsel süreç içerisinde, endüstriyel mirası koruma yaklaşımına dair genel bir anlatım yapılmıştır. Daha sonra; kendinden evvel yapılan çalışmaların zemininde geliştirilen yeni bir takım ilkeler, maddeler halinde sıralanmıştır.

Endüstrileşme sürecinin mimarlık disiplinine tezahürü olan endüstri yapıları; döneminin yeni tasarım anlayışı ve inşaat teknikleri doğrultusunda, yeni yapı malzemeleri ile üretilmiş ve bu sayede uzun yıllar boyunca ayakta kalmayı başarabilmiş yapılar olmuşlardır. Mimari özelliklerinin yanı sıra, toplumsal belleğin önemli birer parçası hâline gelmiş olan endüstri mirası yapıları, Endüstri Devrimi'nin günümüzdeki somut öğeleridirler. Bu nedenle *Dublin İlkeleri* gibi koruyucu metinlerin varlığı; endüstri mirası yapıları-alanları-sitleri-peyzajları belgelemek, değerlerini anlamak, koruyup muhafaza etmek ve kamusal farkındalık oluşturup sürdürülebilirliğini sağlamak adına son derece önemlidir. Bu bağlamda; *Dublin İlkeleri* metninde endüstriyel miras yapılarının yeniden

işlevlendirilmesine yönelik dört temel prensipten bahsetmek mümkündür (Arabulan & Demirel, 2023);

1- Belgeleme ve Anlama:

- Unsurları araştırma ve belgeleme, tanımlama, koruma ve miras önem ve değerlerini takdir etme
- Tarihi, teknolojik ve sosyo-ekonomik boyutları ele alma
- Bölgenin/ülkenin endüstriyel ve sosyoekonomik tarihi veya diğer bölgelerle bağlantılar hakkında kapsamlı bilgi aktarma

2- Koruma ve Sürdürme:

- Uygun politikalar, yasal ve idari önlemler alma ve uygulama
- Envanterleri ve listeleri etkin yönetim ve koruma politikalarının önlemlerinin bir parçası olarak geliştirme ve kullanma
- Devam eden kullanım ve işlevlerin fiziksel ve ekonomik sürdürülebilirlik için yeterli koşulları sağlama
- Yapılara ve çevrelere bütüncül koruma önlemleri uygulama

3- Koruma ve Bakım:

- Uygun orijinal veya alternatif kullanım ile koruma
- Geri dönülebilirlik, fiziksel müdahale, yaş değerine, önemli iz ve işaretlere saygı
- Yıkım, kaldırma, uyarılma süreçlerinin kaydı

4- Sunma ve İletme:

- Halk ve özel sektörü bilinçlendirme
- Sergiler, yayınlar, web siteleri vb. kaynaklar aracılığı ile farkındalık oluşturma ve sürdürme.

Bu çalışmada; ilk işlevleri üretim yapıları olup, yeni işlevleri ile günümüz tüketim anlayışına hizmet eden yeniden işlevlendirilmiş örnek endüstri mirası yapıları, *Dublin ilkeleri* metni doğrultusunda değerlendirilmiştir. Seçilen endüstri mirası yapılarının objektif bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi amacıyla; incelenen metinden, aşağıda maddeler halinde sıralanan çıkarımlar yapılmıştır ve bir sonraki bölümde örnek yapılar, bu çıkarımlar doğrultusunda incelenip değerlendirilmiştir:

- Yapının endüstri mirası ifadesini karşılması:
“Endüstri mirası sitle, yapılar, kompleksler, alanlar ve peyzajlar yanında, onlarla ilgili makineler, eski veya devam eden sanayi süreçleri, ham maddelerin çıkarılması, ürüne dönüştürülmesi ve ilgili enerji ve taşıma altyapıları hakkında veri sağlayan nesnelere veya belgelerden oluşmaktadır.” (URL-1).
- Endüstri mirası olarak taşıdığı anlam:
Bir süreç ya da teknolojinin temsilcisi olup olmaması, bölgesel ya da küresel etkisinin fazla olması veya insanların belleğinde taşıdığı anlam, somut olmayan mirasa sahip olması gibi.
- Bulunduğu bölge için önem teşkil etmesi:
O bölgenin, endüstriyel ve sosyoekonomik kalkınmasına katkı sağlamış olması.
- Donanımı:
Örneğin, arşiv kayıtlarını veya içindeki makineleri ne derece koruduğu.
- Disiplinler arası bir çalışma ve araştırma yaklaşımının olması.
- Yapılan müdahalelerin geri dönülebilirlik derecesi.
- Yeniden işlevlendirilmiş kullanımında, endüstriyel miras değeri ile ilgili halka bilgi vermesi durumu.

İncelenen örnek dönüşüm projeleri; yukarıda sıralanan maddelerden yalnız birini sağlıyorsa ‘**çok az**’, ikisini sağlıyorsa ‘**az**’, üç veya dördünü sağlıyorsa ‘**orta**’, beş veya altısını sağlıyorsa ‘**fazla**’, maddelerin tümünü yani yedisini birden sağlıyorsa ‘**çok fazla**’ düzeyde başarılı olarak nitelendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. İncelenen dönüşüm projelerinin, *Dublin İlkeleri* metni esas alınarak hazırlanan ölçütlere göre çıkarılan maddelere uyumu ve değerlendirme derecesini gösteren tablo (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Uyum Sağladığı Madde Sayısı	Değerlendirme Derecesi
1	Çok Az
2	Az
3 veya 4	Orta
5 veya 6	Fazla
7	Çok Fazla

3. YENİ İŞLEVLERİ İLE ‘TÜKETİM’ ODAKLI MEKÂNLARA DÖNÜŞMÜŞ ENDÜSTRİ MİRASI YAPI ÖRNEKLERİ

Endüstri, bir başka deyişle sanayi; *Hasol* tarafından “*hammaddeleri yapılı bir hâle sokmak için uygulanan eylemlerin ve bu eylemleri uygulamak için kullanılan araçların topu*” olarak tanımlanırken (Hasol, 2005), *İktisat Sözlüğü*’nde ise “*sermaye ve emek faktörlerini kullanarak, hammadde ve yarı mamulleri işleyen ve mamul hâle getiren üretim faaliyeti, yani imalatçılık*” (URL-2) olarak yer almaktadır. Endüstride, işe yarar bir ürünün oluşumu/üretimi söz konusudur. İlk insanların kullandığı basit araç gereçler, bugünkü üretim aracı olan makinelerin temelini oluşturmuş ve bilgi birikimi arttıkça kullanılan üretim araçları gelişmiştir. Tüketim ise; üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanmasıdır (URL-3). Yani; tüketim, üretimin tam zıttı biçimde var olur. Kişiler; üretilen tüm mal ve hizmetleri, kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda kullanırlar. Günümüz toplumları, özellikle ‘modern’ ifadesi ile tanımlanan toplumlar (sanayi toplumları) birer tüketim toplumlarına dönüşmüş durumdadır. *Senemoğlu*’nun aktardığına göre; ‘tüketim’ fikrinin kendisi, toplumsal sürecin içine yerleştirilmiş ve tüketim, başka insanlarla ilişki kurmaya ve bu ilişkinin kurulabilmesi için dolayım kuran malzemelere sahip olmaya dönük, toplumsal ihtiyacın parçası olan çalışma güdüsünü açıklayan aynı toplumsal sistemin bütüncül bir parçası olmuştur (Senemoğlu, 2017). Tüketimi anlamlandırmaya çalışan düşünürler, genel olarak; tüketimin doyuma ulaşmayacak ve sonu olmayacak bir şey olduğu hususunda ortak paydada buluşmuşlardır.

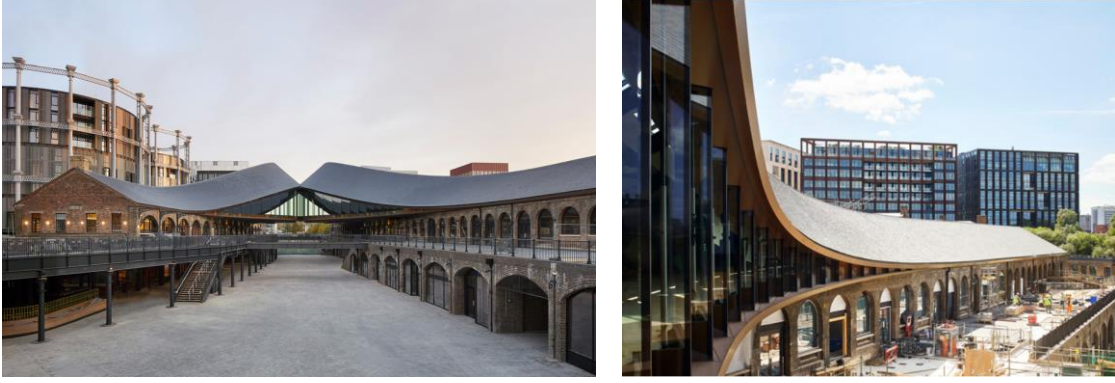
Tüketim eylemi ve beraberinde getirdikleri; yaşamın her alanına bu denli yayılmışken, endüstriyel mirası korumanın çağdaş bir yöntemi olan yeniden işlevlendirmede, endüstri yapıları için yeni işlev arayışına, kaçınılmaz bir biçimde yanıt vermiştir. Endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesinde, çoğunlukla; müze, kültür/sanat merkezi, eğitim yapısı gibi kamu kullanımının ve yararının gözetildiği örnekler aşına olunduğu bir gerçektir. Bundan başka; konut veya ofis gibi kamuya açık olmayıp, belli bir kesim kullanıcının yararlanabildiği yeniden dönüşüm örnekleri de mevcuttur. Ancak bu çalışmada, örnekleri ile incelenecek olan; otel, restoran ve alışveriş merkezi işlevleri ile yeniden kullanıma açılan endüstri mirası yapı örneklerinde, durum biraz daha farklıdır. Toplumun ‘tüketim’ eylemini daha da besleyen ve yalnızca maddi gücü olan kişilerin kullanabildiği bu yapılar, bir anlamda, yapının özü ile yani var olma sebebi ile ters düşmektedir.

Bu çalışmada; yeni işlevleri ile üretim ekseninden, tüketim eksenine kaymış endüstri mirası yapı örnekleri seçilmiştir. Ancak, yeni işlevlere dair seçim kararlarının doğru ya da yanlış olduğu ile ilgili bir tartışma söz konusu değildir. Çünkü; her ne olursa olsun, atıl durumda kalmış bir yapıyı yıkmak yerine, başka bir biçimde yeniden kullanmanın daha doğru olduğunu söylemek, her zaman mümkündür. Dolayısıyla; öncesinde ve sonrasında çok farklı amaçlı kullanım biçimlerine hizmet eden bu örneklerde ölçülmeye çalışılan şey, yapıların endüstriyel olma hâlinde ne derece uzaklaştığı olmuştur. Bu noktada yapılan değerlendirmede, başvuru kaynağı olarak *Dublin İlkeleri* çerçevesinde ortaya konulan çıkarımlar kullanılmıştır.

3.1. Alışveriş Merkezi Örneği: ‘Londra Coal Drops Yard’

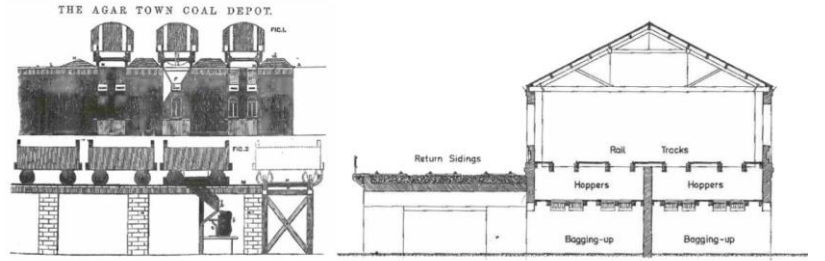
- Yapının Bulunduğu Ülke/Kent: Birleşik Krallık (İngiltere) /Londra
- Yapım Yılı: 1850-60
- İlk İşlevi: Kömür Deposu
- Yeni İşlevi: Alışveriş Merkezi
- Yeniden İşlevlendirildiği Yıl: 2018
- Proje Mimarı: Heatherwick Studio

Şekil 3’te görselleri yer alan *Coal Drops Yard Alışveriş Merkezi*’nin kullanıma açılması, ‘*King Cross Dönüşüm Projesi*’ kapsamında gerçekleştirilmiştir. Endüstrileşmenin en erken ve yoğun yaşandığı *İngiltere/Londra*’da yer alan yapının ilk işlevi, kömür deposudur. *Viktoryen Dönem*e ait olan kömür deposu yapıları oldukça eski olup, Kuzey İngiltere’den kömür alıp depolamak ve sonrasında el arabalarıyla *Londra*’ya dağıtım yapmak için kullanılmışlardır (URL-4). Yapıların inşa edildiği bölge; *Londra*’yı kanal ve demiryolları ile diğer şehirlere bağlamakta olup, çok fazla sayıda endüstri yapısına ev sahipliği yapmıştır. Dökme demir ve tuğla malzemeden oluşan yapı grubu; 1990’lara kadar hafif endüstriye ve depolamaya yönelik olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Şekil 3. Coal Drops Yard, günümüzden bir görünüş (URL-4).

Coal Drops Yards Kömür Depoları; doğu ve batı olmak üzere iki adet olarak, kanal kenarında inşa edilmişlerdir. Şekil 4'te, dönüşüm projesi öncesi depo yapılarının birbirleriyle ve kanalla olan ilişkisi görülmektedir. Depolarla birlikte, ofis yapıları ve gazometre gibi yapıların da dâhil olduğu bütüncül bir tasarım anlayışı söz konusudur. İlk olarak 1851'de inşa edilen *Doğu Kömür Deposu (Eastern Coal Drops)* ikisi kemerden oluşan üç düzeyde ve hava şartları göz önünde bulundurularak üstü geniş açıklıklı ahşap çatıyla kapalı olarak tasarlanmıştır. *Batı Kömür Deposu (Western Coal Drops)* ise 1860'ta, ilkiyle güçlü yapısal, tipolojik, fonksiyonel ve görsel ilişkiye sahip olacak şekilde inşa edilmiştir. Yapının dış duvar ve kemerleri, binanın hücresel bölünmesini ve iç kısımdaki fonksiyonel biçimlenişini dışarıdan tanımlayan özgün mimari detaylara sahiptir. Binanın işleyişi doğrultusunda vagon erişimini sağlamak için üst platforma viyadük eklenmiştir (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

Şekil 4. Dönüşüm öncesi doğu ve batı kömür depolarının görünümü ve yapının bütününde kömür taşıma sistemini gösteren kesit (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

Coal Drops Yard Dönüşüm Projesi; Heatherwick Studio ekibinin Londra'da gerçekleştirdiği ilk büyük proje olup, oldukça yankı uyandırmıştır. Heatherwick'in çalışmaları öncesi 2014 yılında hâli hazırda başlamış bir proje mevcut olup; tasarım ekibi onlardan devraldığı şekliyle, bu iki büyük kömür depolama yapısını yeniden kullanıma kazandırmıştır. 2016 yılında başlayan inşaat çalışmaları, 2018 yılında tamamlanmış ve yeni işlevini kazanan yapı grubu kullanıma açılmıştır. Aşağıda Şekil 5 ve Şekil 6'da yapının endüstriyel dönüşüm projesi öncesi ve sonrası görselleri yer almaktadır:

Şekil 5. Coal Drops Yard, öncesi ve sonrası (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

Şekil 6. Coal Drops Yard, Doğu Kömür Deposu cephesi, öncesi ve sonrası (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

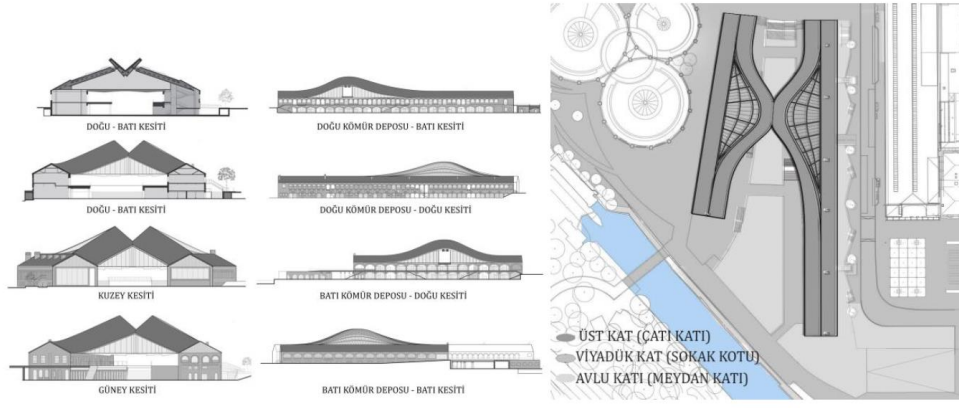
Yeniden işlevlendirme çalışmaları başlangıcında; tasarım ekibinden istenen, iki yapıyı birbirine bağlaması olmuştur. Bu istek doğrultusunda; *Heatherwick Studio* her iki yapının çatısını uzatıp, ortada sıra dışı bir şekilde bağlamış ve yeni bir katla alanın odak noktasını oluşturmuştur. Aşağıda Şekil 7’de, çatıya eklenen yapısal öğeler görülmektedir. Tasarım stüdyosunu, var olan yapıların beşik çatılarını uzatarak, viyadükleri birbirine bağlayarak bir tasarım oluşturmuştur. İki yapının çatıları akışkan bir formla birbirine bağlanmış ve birleşim yerlerindeki daralmalar sayesinde açık-kapalı mekân dengesi kurulmuştur. Dalgalı formdaki bu yeni çatı, ikonik bir yapı örneği olarak, karşımıza çıkmaktadır. Bu miras dokusu arasındaki modern, kıvrımlı çatılar birbirlerine dokunana kadar uzatılmış. Yeni formlara sahip bu çatılar, oldukça nitelikle teknik aşamalardan getirilerek kendi kendini taşıyabilecek şekilde kurgulanmışlardır. Çelik strüktürler ile desteklenen bu büyük konsollar, yapılardan bağımsızdır (URL-4). *Victoria Dönemi*’ne ait plakalarla kaplanıp 52 adet taşıyıcıyla desteklenen kıvrımlı çatı, 19. yüzyıla ait yapıların dokusuyla bütünleştirilmiştir. 9.290 metrekarelik alana, alışveriş merkezinin tüm ihtiyaçlarına cevap veren birimler yerleştirilmiştir. Güncel hali, 60 adet alışveriş birimi içermektedir. Yeni işlevi sonrası alışveriş merkezi bünyesinde; mağazalar, restoran ve kafeler ile galeri ve performans alanlarını barındırmaktadır (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

Şekil 7. Yeniden işlevlendirme çalışmaları esnasında çatılara eklenen yapısal öğeler (URL-4).

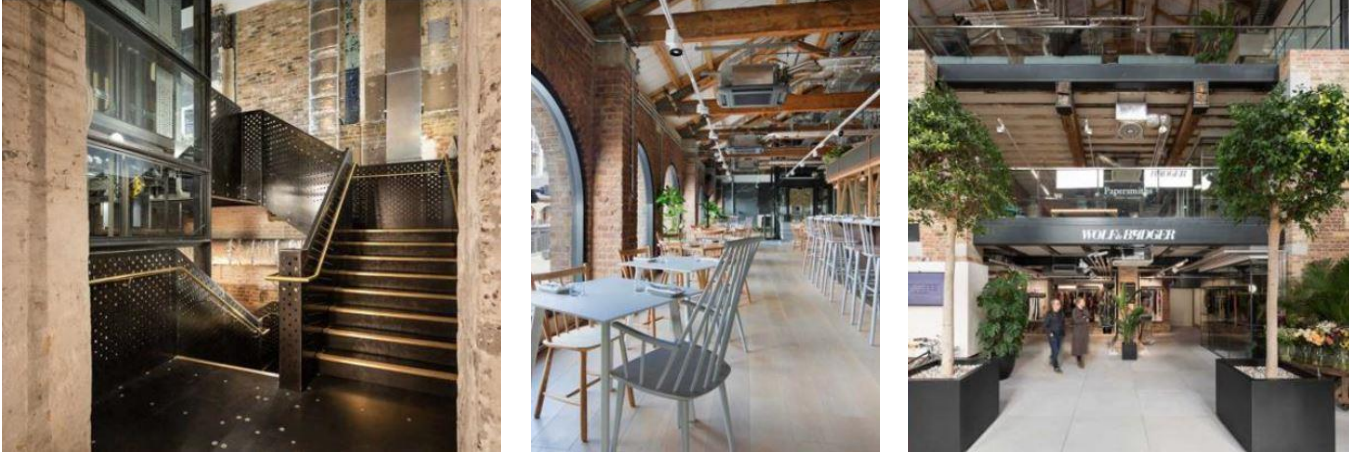
Coal Drops Yard Dönüşüm Projesinde, rampa-köprü-merdiven gibi yapısal öğeler kullanılarak, farklı seviyelerde kanal ve kömür ofisleri ile *Granary ve Cubitt* gibi meydanlara bağlantı sağlanmıştır. Ayrıca içi temizlenip boş bırakılan kemerlerden *Regents Kanal’ına* ve sokak yönüne ulaşılmaktadır. Avluya giriş çıkışların sağlandığı koridorlarda, yapının tarihi süreci ve eski işlevleri hakkında bilgilendirici panoları yer almaktadır. Aşağıda Şekil 8’de görüldüğü üzere, oluşturulan her seviye çok sayıda girişe sahiptir (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

Coal Drops Yard yeniden işlevlendirme ve endüstriyel dönüşüm projesi, kömür depolarına getirdiği radikal tasarımı kadar yeni işleviyle de tartışma konusu olmuştur. Henüz tasarım aşamasında iken kimi mimar ve korumacılar tarafından; çok fazla geriye dönüşü zor müdahale olduğu, yapının değerine saygı duyulmadığı, açık alan duygusunun yok edildiği gibi başlıca konular sebebiyle çokça eleştiri almıştır.

Şekil 8. Yeniden işlevlendirme projesinden kesit çizimleri ve oluşturulan seviyeler (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

Coal Drops içerisinde yer alan mağaza ve restoranların birçoğu lüks standartlarında olup, toplumun her kesimine hitap etmemektedir (Şekil 9). Bu durum, projenin eleştirisi aldığı bir diğer husus olmuştur. Ticari alan amacıyla dönüştürülen hemen her yapıda benzer durum söz konusu olup; işaret edilen bu olumsuzluklar, *Coal Drops*'un bu çalışmaya örnek teşkil etme sebeplerinin başında gelmektedir. Üretim yapısı olarak hayata geçirilen yapı grubu, son noktada tüketimi besleyen önemli bir dönüşüm projesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 9. Yeniden işlevlendirme sonrası *Coal Drops* mağaza tasarım örnekleri (Öztürk & Kısar Koramaz, 2020).

3.2. Restoran Örneği: 'Radio Royaal Restaurant'

- Yapının Bulunduğu Ülke/Kent: Hollanda/Eindhoven
- Yapım Yılı: 1900'ler
- İlk İşlevi: Fabrika (Philips)
- Yeni İşlevi: Restoran
- Yeniden İşlevlendirilme Tarihi: 2012

Hollanda'nın Eindhoven şehri, elektronik alanındaki dev şirketlerden *Philips*'in merkezi olmuştur. Bu nedenle, kentte *Philips* firmasına ait pek çok fabrika binası ve depo yapısı inşa edilmiştir. Zaman içerisinde fabrikaların kent dışına taşınmasıyla birlikte, bu yapılar işlevsiz hâle gelmeye başlamışlardır. Boş kalan endüstri yapıları, çeşitli işlevlerle yeniden kent hayatına kazandırılmaya başlanmıştır. Bu yapılardan biri olan ve aşağıda Şekil 10'da görselleri yer alan *Radio Royaal* binası; ilk işlevi fabrika iken, 2012 yılında restorana dönüştürülerek hizmet vermeye başlamıştır (Ay, 2013).

Eindhoven şehrinin yaklaşık 30 hektarlık *Strijp-S* bölgesinde yer alan fabrikanın restoran işlevine dönüşümde; yapının bütünlüğü, büyük oranda korunmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımı, hem binanın dış cephesinde hem de iç mekânında kolayca fark etmek mümkündür. Bu bağlamda; yeniden işlevlendirme projesindeki en dikkat çeken husus; iç mekânda işlevini yitiren endüstriyel makinelerin olduğu gibi bırakılmış olmasıdır. Şekil 11'de iç mekân görselleri yer almaktadır: Endüstriyel makine ve araçlardan başka; pek çok duvar-taşıyıcı eleman-damalı yer

fayansları gibi kimi yapısal öğeler ile fabrika döneminde kullanılan deri koltuk-konsol gibi kimi mobilya örnekleri de yapının güncel hâlinde varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Böyle bir görüntü; örneğin müze işlevi ile kullanılmaya başlanan bir endüstri yapısında şaşırtıcı bir durum değilken, bir restoran için oldukça sıra dışı bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle; yapı 'post-endüstriyel' bir harika olarak değerlendirilmektedir.

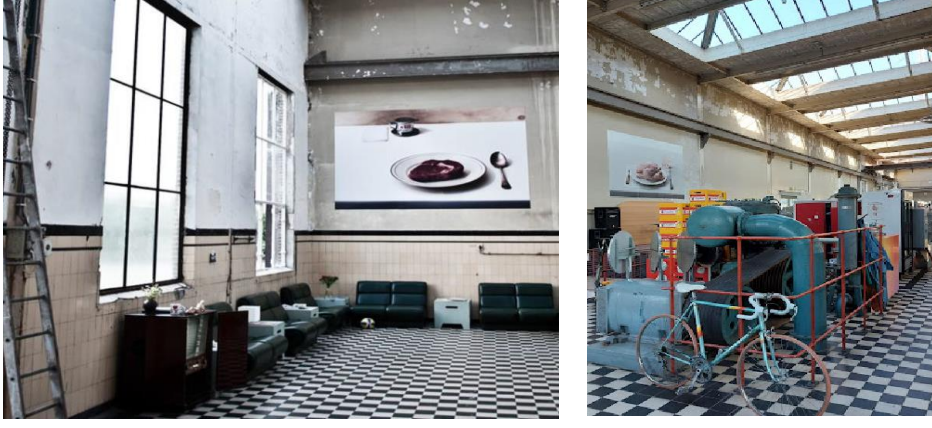
Şekil 10. Yeniden işlevlendirme sonrası *Radio Royaal Restaurant* Dış Genel Görünüm (Ay, 2013).

Şekil 11. *Radio Royaal Restaurant* iç mekân, (URL-5).

Yeniden işlevlendirme ile 'restoran' işlevi kazanan bu endüstriyel mirası yapı örneğinde; iç mekânda da cephede de bir zamanlar endüstri yapısı olduğuna dair izler net bir şekilde okunabilmektedir. Bilinçli olarak yapılan bu tercih, yapının yeni işlevinde bir 'konsept' oluşturmuş durumdadır. Bundan başka, yapının iç mekân tasarımındaki bir diğer çarpıcı unsur, mekânın tümüne yayılan yemek fotoğrafları olmuştur. Bu fotoğraflar, Hollandalı ünlü fotoğrafçı *Rene Mesman* tarafından çekilmişlerdir (Şekil 12). Mekânda, böylesine ünlü bir fotoğrafçının eserlerinin yer alması; kimi çevreler tarafından iç mekâna harcanmayan yatırımın, sanat eserlerine harcandığı yönünde yorumlanmıştır (URL-6).

Radio Royaal Restaurant; yaklaşık 1300 m²'lik alanı ile hizmet vermeye devam etmekte olup, fabrika binasından kalan bazı yapılar ise sanat galerisi ve toplantı salonu olarak kullanılmaktadır. Fabrika yıllarına ait ve çoğu sağlam durumda olan orjinal ekipmanlar, mekânın nostaljik havasını güçlendirmektedir. Böylece *Radio Royaal*, gerek mekânsal özellikleri gerek Fransız ve Alman mutfağı menüsü ile popüler bir mekân olarak tüketim toplumuna bir seçenek olmayı sürdürmektedir.

Şekil 12. Radio Royaal Restaurant iç mekânında yemek fotoğrafları (URL-5).

3.3. Otel Örneği: ‘Montalvan Çömlek Fabrikası’

- Yapının Bulunduğu Ülke/Kent: İspanya/Sevilla
- Yapım Yılı: 1925
- İlk İşlevi: Çömlek Fabrikası
- Yeni İşlevi: Otel+Restoran
- Yeniden İşlevlendirilme Tarihi: 2018
- Mimari Tasarım: AF6 Arquitectos

İspanya Sevilla’da bulunan eski Montalvan Seramik Fabrikası, yeniden işlevlendirilerek otel ve restoran olarak kullanıma açılmış ve yapı, yeni işleviyle varlığını sürdürmeye başlamıştır. Sevilla Bölgesi’nde kalan üç büyük seramik ve çömlek grubundan biri olan firmaya ait fabrika; 2012 yılında kapanırken, kalan tüm seramikler kurtarılmış ve eski yapıya entegre edilmiştir. Süreç boyunca; fırınların, seramik parçaların ve çömleklerin de restorasyonu yapılmış, farklı uzmanlar bir arada çalışmıştır. Bu yönüyle, Montalvan dönüşüm projesi, interdisipliner bir çalışma örneği sunmuştur. Şekil 13’te, yapının yeniden işlevlendirme sonrası görünümü verilmektedir.

Şekil 14’de, ise Montalvan Seramik Fabrikası’nın yerini alan otel yapısının projesine ait renklendirilmiş kuş bakışı görünüş ile kesit görünüşleri yer almaktadır. Bu yapının yaşadığı dönüşüm; günümüz yüksek inovasyonu ile çağdaş bir mimari örneği olup, sürdürülebilir, estetik, eko-verimli ve çözümcül özellikleri ile bir kılavuz niteliğindedir (URL-8). Yeniden işlevlendirme çalışmaları sırasında eski fabrika yapısının artık malzemelerinin pek çoğunun geri dönüştürülüp kullanılmış olması, pek de yaygın olmayan bir yaklaşım olup; bu sayede fabrika bölgesine ait renkli seramikler, endüstriyel geçmişlerini modern mimariye taşımıştır. Bu noktada; endüstriyel mirasa saygı ve sürdürülebilirlik parametreleri, projenin en dikkat çekici unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 13. Yeniden işlevlendirme sonrası Montalvan (URL-7).

Şekil 14. Montalvan kuş bakışı görünüşü ve kesit görünüşleri (URL-7).

Montalvan dönüşüm projesi; 2019 yılı *Mies Van Der Rohe* Ödülü başta olmak üzere, pek çok ödül kazanmış ve kimi yarışmalarda finalist olarak kalmıştır (URL-8). Fabrika dönemine ait seramiklerin yeni projeye dâhil edilmesi, mekânsal olarak ilgi çekici bir unsur olup, seramikler yalnız cephe duvarlarında değil iç mekânda da yer almıştır. Aşağıda Şekil 15’de Montalvan seramik fabrikasının yeni işlevi olan otel yapısından iç mekân örnek görselleri yer almaktadır.

Montalvan seramik/çömlek fabrikası; yaşadığı dönüşüm sonucu kazandığı yeni işlevi ile ‘Hotel Triana Montalvan’ adıyla, farklı tiplere sahip toplam 21 odadan oluşan 3,5 yıldızlı bir otel olarak varlığını sürdürmekte ve misafirlerine hizmet vermeye devam etmektedir. Başarılı bir dönüşüm projesinin ürünü olan yapı; restoran ve alışveriş merkezi örneklerinde olduğu gibi, bireylerin tüketim alışkanlığına yönelik işlev kazanmış bir endüstriyel miras örneğidir.

Şekil 15. Montalvan otel iç mekân görselleri (URL-7).

4. BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Endüstri Devrimi sonrası üretilen yapılar; şehirlerin kentleşme sürecine yön veren geniş kapsamlı tesisler olarak var olmuşlar ve başta üretim sistemindeki değişiklikler olmak üzere, pek çok farklı sebep doğrultusunda zamanla kullanım dışı kalıp terk edilmişlerdir. Gerek konumları gerek taşıdıkları kullanım potansiyelleri ile

‘endüstriyel miras’ değeri taşıyan bu yapılardan bazıları, yeniden işlevlendirme yaklaşımı ile doğru işlevlerini bularak tekrar kullanıma kazandırılmışlardır. Ülkemizde ve dünyada endüstriyel miras değeri taşıyan yapıların korunup yeniden işlevlendirilmeleri, güncel bir yaklaşım olarak süregelmektedir.

Yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarında, özel ya da kamusal kullanıma açık pek çok farklı yeni işlev tercih edilebilmektedir. Bu çalışmada incelenen örnekler; alışveriş merkezine dönüşen bir alanın parçası olarak ilk işlevi kömür deposu olan *Coal Drops Yard* binaları, günümüzde *Radio Royaal* adıyla restoran olarak hizmet veren döneminin teknoloji devi olarak üretim yapan *Philips* markasının üretim merkezi olan bir fabrika yapısı, ilk işlevi çömlek/seramik fabrikası olup, bugün otel ve restoran olarak hizmet veren *Montakvan* yapıları olmuştur. Bir önceki bölümde; bu üç endüstriyel miras örneği yapının ilk işlevlerine, dönüşüm süreçlerine, mevcut durumlarına dair bilgiler aktarılmış ve yapılara ait görseller paylaşılmıştır. Yeniden işlevlendirilme yaklaşımının başarılı birer örneği olan bu üç projenin temel ortak özelliği; yeni işlevleri ile ‘tüketim’ odaklı mekânlara (ücret ödeyerek hizmet alınan) dönüşmüş endüstriyel miras örneği yapılar olmalarıdır. Çalışmanın bu bölümünde, seçilen örneklerin yaşadığı dönüşüm; *Dublin İlkeleri* metnine göre belirlenen yedi madde çerçevesinde değerlendirilmiştir.

COAL DROPS-LONDRA/İNGİLTERE:

- Yapının ilk işlevi ‘kömür deposu’ olup, uzun yıllar bulunduğu bölgenin endüstrisine katkı sağlamıştır. Endüstriyel bir bölgede konumlanmış olan yapı; ait olduğu sanayi kolunun sürecine dair bilgi taşımakta ve döneme ait verileri taşımaktadır. Bu özelliği ile *Dublin İlkeleri*’nde belirtilen ‘endüstri mirası’ ifadesini karşılamaktadır.
- *Coal Drops* yapı grubu; endüstri mirası olarak bir ‘anlam’ taşımaktadır. Bulduğu bölgeye etkisi yüksek olan ve bölgeyi geliştiren, çok uzun süre kullanılmış bir yapı grubudur. Günümüzde doğu kömür deposu ikinci derece tescilli yapı olup, toplumsal belleğe katkı sağlayan bir endüstriyel miras örneğidir.
- *Coal Drops* endüstriyel dönüşüm projesinde, yeniden işlevlendirme çalışmalarının disiplinler arası bir çalışma ürünü olup olmadığı ile ilgili net bir ifadeye rastlanmamıştır. (Mimar-mühendis-tasarımcı iş birliği olmakla birlikte, bunlardan başka bir disiplinden kişilerin sürece dâhil olduğu bilgisi bulunmamaktadır.)
- *Coal Drops* yapı grubunun bulunduğu bölge için taşıdığı değer, oldukça yüksektir. Londra şehir merkezine ve şehrin diğer önemli ulaşım noktalarına yakın konumdadır. Ayrıca; kanal ve demiryolu yakınında yer alması sayesinde, bölgenin ticaret alanında gelişmesinde katkı sağlamıştır. Yapıların bulunduğu konumun değeri yalnızca ilk işlevinde değil, günümüzde tercih edilmesinde de önemli bir husustur.
- Yapılan endüstriyel dönüşüm projesi hakkında çeşitli makale ve rapor belgelerine ulaşılabilmektedir. Ancak buna rağmen, ilk işlevin detaylı arşiv bilgisine ulaşılamamıştır.
- *Coal Drops* endüstriyel dönüşüm projesinde yapılan kimi müdahalelerin geri dönüşümü, kolaylıkla eski hâline dönüştürülebilir özelliktedir. Özellikle; binaya çatı kısmından yapılan eklenti her ne kadar kendi strüktür sistemine sahip olsa da, gerek görüldüğünde kolayca iptal edilebilecek bir unsur değildir. Projedeki bu uygulama, tamamlanan çalışma sonrası en çok eleştiri alan durum olmuştur.
- Yapı grubunun yeni işlevi ile mevcut kullanımında, endüstriyel miras geçmişi ve değerine yönelik bilgilendirici afiş ve poster benzeri donatılar mevcuttur.

Değerlendirme: Yapılan değerlendirmeye göre; *Coal Drops* endüstriyel dönüşüm projesi, *Dublin İlkeleri* temelinde belirlenen yedi maddenin beşine başarılı bir şekilde uyum sağlamıştır. Aşağıda Tablo 2’de, detaylar yer almaktadır.

Tablo 2. *Coal Drops* endüstriyel dönüşüm projesinin, *Dublin İlkeleri* metni esas alınarak hazırlanan ölçütlere göre uyum sağladığı maddeler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Dublin İlkeleri’nden Çıkarılan Maddeler	Uyum Sağladığı Maddeler
Endüstri Mirası Olma	(*)
Endüstri Mirası Olarak Anlam Taşıma	(*)
Bulduğu Bölgeye Katkı Sağlama	(*)
İlk İşlevi Belli Eden Unsurlar Taşıma	
Disiplinler Arası Çalışma Barındırma	(*)
Geri Dönülebilir Olma	
Bilgilendirme Donatılarına Yer Verme	(*)

RADIO ROYAAL RESTAURANT-EINDHOVEN/HOLLANDA:

- Yapının ilk işlevi ‘fabrika’ binası olup, döneminin önemli teknoloji firmalarından birine ait bir üretim tesisidir. Yapı; hem yapısal bütünlük hem de içerisinde barındırdıkları ile *Dublin İlkeleri’nde* belirtilen ‘endüstri mirası’ ifadesini karşılamaktadır.
- Yapı; endüstri mirası olarak bir ‘anlam’ taşımaktadır. İlk işlevinde elektronik alanındaki dev şirketlerden biri olan *Philips’in* merkezi olan fabrika binası; yeni işlevinde restoran olarak varlığını sürdürmeye devam etmekte ve mevcut özellikleri ile *Philips* markasını hatırlatacak şekilde insanların belleğinde yer etmiş durumdadır.
- *Philips* fabrika binasının, restorana dönüştüğü bu yeniden işlevlendirme projesinde; disiplinler arası bir çalışmadan bahsetmek mümkündür. Yapıya yönelik müdahalede değil, iç mekân tasarımını destekleyici nitelikte olacak şekilde Hollandalı ünlü fotoğraf sanatçısı *Rene Mesman* ile çalışılmıştır. Buna göre; *Mesman’ın* çekimini yaptığı yemek fotoğrafları, iç mekânda sergilenmektedir.
- *Radio Royaal Restaurant*, bulunduğu bölge için bir değer taşımaktadır. Varlığı ile sanayi bölgesinin önemli bir parçası olan *Philips’in* merkezine işaret eden yapı, korunan bütüncül yapısı ile bölge için oldukça değerlidir.
- Yapının ilk işlevinin arşiv bilgisine ulaşılammıştır. Fabrika dönemine ait plan, kesit, görünüş çizimleri ya da örnek görsellere dair bilgi bulunamamıştır.
- Yeniden işlevlendirme çalışmaları sırasında; yapıda, geri dönüşümü mümkün olmayan büyük bir müdahale söz konusu değildir. Hem dış cephede hem iç mekânda barındırdığı ekipmanlar ile büyük oranda korumacı bir tutum sergilenmiştir.
- Yeniden işlevlendirme sonrası yapı içerisinde, endüstriyel miras geçmişi ve değerine yönelik bilgilendirici afiş ve poster benzeri donatılar mevcut değildir. İç mekânda, fabrika dönemine ait pek çok öge sergilediği için, böyle bir çabaya gerek kalmamıştır.

Değerlendirme: Yapılan değerlendirmeye göre; *Radio Royaal* endüstriyel dönüşüm projesi, *Dublin İlkeleri* temelinde belirlenen yedı maddenin altısına başarılı bir şekilde uyum sağlamıştır. Aşağıda Tablo 3’te, detaylar yer almaktadır.

Tablo 3. *Radio Royaal* endüstriyel dönüşüm projesinin, *Dublin İlkeleri* metni esas alınarak hazırlanan ölçütlere uyum sağladığı maddeler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Dublin İlkeleri’nden Çıkarılan Maddeler	Uyum Sağladığı Maddeler
Endüstri Mirası Olma	(*)
Endüstri Mirası Olarak Anlam Taşıma	(*)
Bulunduğu Bölgeye Katkı Sağlama	(*)
İlk İşlevi Belli Eden Unsurlar Taşıma	(*)
Disiplinler Arası Çalışma Barındırma	(*)
Geri Dönülebilir Olma	(*)
Bilgilendirme Donatılarına Yer Verme	

MONTALVAN ÇÖMLEK FABRİKASI-SEVILLA/İSPANYA:

- Yapının ilk işlevi ‘fabrika’ binası olup; aktif kullanımı döneminde, bölgedeki önemli seramik/çömlek üretim tesislerinden bir olmuştur. İnşaat sektörünün önemli yapı malzemelerinden birinin üreticisi konumunda olan yapı, *Dublin İlkeleri’nde* belirtilen ‘endüstri mirası’ ifadesini karşılamaktadır.
- Yapı; endüstri mirası olarak bir ‘anlam’ taşımaktadır. *Sevilla* bölgesinden çıkmış üç büyük seramik ve çömlek grubundan birini hatırlatmaya ve farklı bir biçimde yaşatmaya devam etmektedir. Mevcut otel işlevinde sergilediği seramik örnekleri ile toplumsal belleği besleyen bir kaynak durumundadır.
- Yeniden işlevlendirme çalışmaları, disiplinler arası bir çalışmaya fırsat sunmuştur. Fabrika döneminden kalan ve günümüzde otelin hem duvar kaplamalarında, hem de oda, lobi gibi alanlarında kullanılan seramik ve çömlükler, otelin yapısına entegre edilmeden önce tadilat-temizlik-fırınlama gibi işlemlerden geçmiş, bu aşamada mimar-mühendis-tasarımcı grubu dışında farklı disiplinlerden uzman kişiler görev almışlardır.

- *Montalvan*, bulunduğu bölge için değer taşımaktadır. Yeni işlevinde, bünyesinde barındırdığı seramik örnekleri ile geçmişin izlerini açıkça sergilemekte ve bölgenin endüstriyel mirasını dikkat çekici bir biçimde temsil etmektedir.
- *Montalvan* seramik/çömlek fabrikasının ilk işlevine ait arşiv bilgisine ulaşamamıştır. Otel işlevine dönüşüme ait plan, kesit çizimleri ulaşılabilir konumdadır.
- Yeniden işlevlendirme çalışmaları esnasında yapılan müdahalelerden en dikkat çekici olanı, kalan seramikleri yapıya dâhil etme işi olmuştur. Bu amaçla gerçekleştirilen müdahaleler, geri dönüşü kolay nitelikte değildir. Seramiklerin yapıya entegre işinden başka; otel işlevini sağlayabilmek adına eski fabrika binası içerisinde oda bölmelendirmeleri yapılmış, her odaya ıslak hacim eklenmiş, detaylı su ve elektrik tesisat çalışmaları yapılmıştır. Tüm bu işlemler sonrası, yapının fabrika dönemindeki hâline dönüşü kolay değildir.
- Yeni işlevinde, yapı içerisinde endüstriyel miras geçmişi ve değerine yönelik bilgilendirici afiş ve poster benzeri donatılar mevcut değildir. Geçmiş döneme atıf yapan en önemli öge, hemen her yerde rastlanabilecek olan seramiklerdir.

Değerlendirme: Yapılan değerlendirmeye göre; *Montalvan* endüstriyel dönüşüm projesi, *Dublin İlkeleri* temelinde belirlenen yedi maddenin beşine başarılı bir şekilde uyum sağlamıştır. Aşağıda Tablo 4'te, detaylar yer almaktadır.

Tablo 4. *Montalvan* endüstriyel dönüşüm projesinin, *Dublin İlkeleri* metni esas alınarak hazırlanan ölçütlere göre uyum sağladığı maddeler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Dublin İlkeleri'nden Çıkarılan Maddeler	Uyum Sağladığı Maddeler
Endüstri Mirası Olma	(*)
Endüstri Mirası Olarak Anlam Taşıma	(*)
Bulunduğu Bölgeye Katkı Sağlama	(*)
İlk İşlevi Belli Eden Unsurlar Taşıma	
Disiplinler Arası Çalışma Barındırma	(*)
Geri Dönülebilir Olma	
Bilgilendirme Donatılarına Yer Verme	(*)

5. SONUÇ

İnşa edilen her yapı; insanların ihtiyaçlarını karşılama amacıyla üretilmiş olan mimarlık ürünleri olup, aynı zamanda birer toplumsal göstergedir. 18. yüzyılda başlayan Endüstri Devrimi; üretim biçimini değiştirmekle birlikte, üretim yapılarını da dönüştürmüştür. Endüstrileşme dönemi boyunca üretilen endüstri yapılarının bir kısmı; zamana direnemeyip atıl duruma düşmüş ve işlevini yitiren endüstri yapılarının yeniden değerlendirilmesi hususunda, kültürel mirasın bir parçası olarak gelişen 'endüstriyel miras' kavramı 'koruma' fikrine değer katmıştır.

Endüstri mirası sitelerinin, yapılarının, alanlarının, peyzajlarının korunmasına katkı sağlamak amacıyla yayınlanmış bir metin olan *Dublin İlkeleri*; hazırlanan bu çalışmanın temel başvuru kaynağı olarak seçilmiştir. Dört temel prensibe dayanan *Dublin İlkeleri* metni; endüstriyel miras alanında kendinden önceki çalışmalar zemininde geliştirilmiş olup, aynı zamanda yeni ilkeler ortaya koymuştur. Bu çalışmada; örnek olarak seçilen endüstriyel dönüşüm projelerinde yapıların yaşadığı dönüşümü ortaya koymak ve ne derece başarılı olduklarını değerlendirme noktasında, *Dublin İlkeleri* metnin referans alınmıştır. Çalışma kapsamında; yeniden işlevlendirme yöntemi ile tekrar kullanıma kazanılan endüstri yapılarına dair bir analiz ve değerlendirme hedeflenmiştir. Çalışmanın sınırlılığı; ilk işlevlerinin tam zıttı biçimde, 'tüketim' eylemine yönelik olarak yeniden işlevlendirilmiş endüstri yapıları olarak belirlenmiş ve incelenen örnek yapılar, bu sınırlılığa göre seçilmiştir.

Yapılan dönüşüm projeleri ile ilgili ulaşılan veriler, *Dublin İlkeleri* çerçevesinde değerlendirildiğinde; *Coal Drops*, *Radio Royaal Restaurant*, *Montalvan Otel* endüstriyel dönüşüm projelerinin her üçü de 'endüstriyel miras değeri taşıma' ve bu değeri yaşatma konusunda genel olarak olumlu bir yerde durmaktadır ve 'yeniden işlevlendirme' yönteminin başarı ile uygulandığı örnekler olarak nitelendirilebilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan Tablo 1'de, *Dublin İlkeleri*'nden çıkarılan yedi adet maddeye uyum sağlama sayısına bağlı belirlenen değerlendirme derecelerine göre; her üç projenin değerlendirmesi, aşağıda Tablo 5'te gösterildiği gibidir. Buna göre; endüstri mirası olma, endüstri mirası olarak bir anlam taşıma, bulunduğu bölgeye katkı sağlama, ilk

işlevi belli eden unsurlar taşıma, disiplinler arası çalışma barındırma, yapılan müdahalelerin geri dönülebilir olması ve bünyesinde bilgilendirme donatılarına yer verme maddelerine uyum sağlama sayıları *Radio Royaal* için altı, *Coal Drops* ve *Montalvan* için beş adet olarak belirlenmiştir. Bu sayılara göre; her üç proje de ‘fazla’ derecede başarılı olarak değerlendirilmiş olup, Radio Royaal bir adım daha öne çıkmaktadır.

Tablo 5. İncelenen dönüşüm projelerinin genel değerlendirilmesi (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

	Coal Drops	Radio Royaal	Montalvan
Uyum Sağladığı Madde Sayısı	5/7	6/7	5/7
Değerlendirme Derecesi	Fazla	Fazla	Fazla

Tablo 6’da ise; *Dublin İlkeleri*’nden çıkarılan değerlendirme ölçütleri sıralanmış ve her bir başlığın karşısına, incelenen örnekler arasında en uygun bulunan yazılmıştır. Her üç dönüşüm projesi de yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapılarına uygun ve başarılı örnekler olduğundan, ‘endüstri mirası olma’ kistasına seçim yapılamamış ve ‘tümü’ olarak ifade edilmiştir.

Tablo 6. *Dublin İlkeleri* metni esas alınarak hazırlanan değerlendirme ölçütleri ile bu başlıklara en fazla uyum sağlayan dönüşüm projesini gösteren tablo (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Dublin İlkeleri Metnine Göre Belirlenen Ölçütler	İncelenen Örnekler Arasında En Uygunu
Endüstri Mirası Olma	Tümü
Endüstri Mirası Olarak Anlam Taşıma	Radio Royaal Restaurant
Bulunduğu Bölgeye Katkı Sağlama	Coal Drops
İlk İşlevi Belli Eden Unsurlar Taşıma	Radio Royaal Restaurant
Disiplinler Arası Çalışma Barındırma	Montalvan Otel
Geri Dönülebilir Olma	Radio Royaal Restaurant
Bilgilendirme Donatılarına Yer Verme	Coal Drops

Yapılan genel değerlendirme sonucunda; çalışma kapsamında incelenen üç endüstriyel dönüşüm projesinde, farklı odak noktalarına göre eksik ya da yanlış karar ve uygulamaların olmuş olabileceği kabul edilmektedir. İncelenen örneklerin başlıca ortak noktası; ‘üretme’ eyleminden uzaklaşıp ‘tüketme’ eylemine mekân oluşturmuşken, bu durumun daha çok maddi güce sahip insanlara fayda sağlaması olmuştur. Yapıların öz var oluş sebepleri ile tezat oluşturan bu durum; üzerine düşünülmesi gereken bir olgu olarak görülmektedir. Farklı kullanıcıların bu mekânları solumasına fırsat verildiği noktada; endüstri mirası yapıların varlıklarını sürdürebiliyor oluşu, daha anlamlı ve geçmişi ile uyumlu olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacının Katkı Oranı Beyanı: Yazar, makalenin tamamının kendisi tarafından hazırlandığını beyan eder.

Araştırmacının Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

KAYNAKLAR

Ay, R. B. (2013). *Özgün işlevini yitirmiş endüstri mirası yapıların yeniden kullanımda uygun işlev seçimi: İstanbul Çengelköy ispiro/suma fabrikası örneği*. T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İçmimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

- Arabulan, S. & Demirel B. (2023). Gazhanelerde dönüşümün Dublin İlkeleri kapsamında değerlendirilmesi ve Yedikule Gazhanesi işlev önerisi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 70-93, <https://doi.org/10.54707/meric.1271910> adresinden alınmıştır.
- Ayaz, K. (2017). *Terkedilmiş endüstriyel alanlarda dönüşüm*. T.C. Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Balcı, E. & Kuban, N. & Çiftçi, A. (2022). Türkiye’de mimari mirasın korunmasında çalışan geleneksel yapı ustalarının önemi ve uygulama elemanlarının eğitimleri üzerine güncel bir değerlendirme. *Journal of TÜBA-KED*, 81-96, <https://doi.org/10.22520/tubaked2022.25.003> adresinden alınmıştır.
- Emre, Ş. B. (2008). *Sanayileşme ve sanayi yapılarının yeniden işlevlendirilmesinin İstanbul’dan örnekler üzerinde analizi*. T.C Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İçmimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Hasol, D. (2005). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. 9.Baskı, İstanbul: Yapı Yayın
- Köksal, G. (2012). Endüstri mirasını koruma ve yeniden kullanım yaklaşımı. *Güney Mimarlık Dergisi*, 8, 18-23, https://www.academia.edu/3307443/END%C3%9CSTR%C4%B0_M%C4%B0RASINI_KORUMA_VE_YEN%C4%B0DEN_KULLANIM_YAKLA%C5%9EIMI adresinden alınmıştır.
- Özen, H. & Sert, A. (2006). Karadeniz’de unutulmuş endüstri mirası. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(3), 499-508, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gazimmfd/issue/6669/88837> adresinden alınmıştır.
- Öztürk, S. S. & Kısar Koramaz, E. (2020). Endüstri mirasının yeniden işlevlendirilmesi ve Londra Coal Drops Yard Alışveriş Merkezi örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 3(1), 121-135, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1390954> adresinden alınmıştır.
- Piran, D. (2016). *Endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesi*. T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Senemoğlu, O. (2017). Tüketim, tüketim toplumu ve tüketim kültürü: Karşılaştırmalı bir analiz. *İnsan&İnsan Dergisi*, 4(12), 66-86, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/29201/313030> adresinden alınmıştır.
- Uçar, B. (2013). *Endüstriyel miras ve yeniden işlevlendirme kavramları kapsamında Beykoz deri ve kundura fabrikasının irdelenmesi*. T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- URL-1. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf adresinden 01.08.2023’te alınmıştır.
- URL-2. <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/sanayi/4381> adresinden 02.08.2023’te alınmıştır.
- URL-3. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 02.08.2023’te alınmıştır.
- URL-4. <https://www.arkitektuel.com/coal-drops-yard/> adresinden 01.08.2023’te alınmıştır.
- URL-5. https://www.google.com/search?q=radio+royaal+restaurant&rlz=1C1CHZN_trTR1008TR1008&oq=radio+royaal+re&aqs=chrome.1.69i57j0i22i30i2j0i15i22i30j0i22i30.5040j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#lpg=cid:CgIgAQ%3D%3D,ik:CAoSLEFGMVfpcE1iS3IUWHDMeWZlcVRQUUpiOGISdGI0TDIQUtBsLUpnR1NGUWtw adresinden 01.09.2023’te alınmıştır.
- URL-6. <https://www.we-heart.com/2012/09/06/radio-royaal-eindhoven/> adresinden 01.09.2023’te alınmıştır.
- URL-7. <https://www.af6.es/montalvan> adresinden 03.08.2023’te alınmıştır.
- URL-8. <https://www.ekoyapidergisi.org/6104-montakvan-comlek-fabrikasinin-modern-donusumu.html> adresinden 01.09.2023’te alınmıştır.]